

УДК 341.3

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.4.23>

ІНСТИТУТ ВИЗНАННЯ ТА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Колотуха І.О.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0009-0003-8889-5610
e-mail: ikolotuha@gmail.com*

Колотуха І.О. Інститут визнання та правосуб'єктність національно-визвольного руху під час збройного конфлікту.

Завданням, яке ставить перед собою автор, є дослідження міжнародно-правового статусу та основних ознак які дають можливість руху опору вважатися суб'єктом міжнародного гуманітарного права (МГП), а його учасникам відповідно комбатантами, і навпаки, в яких випадках учасники збройного формування, яке веде збройну боротьбу проти урядових військ, не може вважатися національно-визвольним рухом та буде по суті терористичною організацією чи бандформуванням, або ж буде вважатися частиною збройних (ворожих) сил держави агресора, яка по суті здійснює повний та ефективний контроль над такими збройними групами, намагаючись видати їх за національно-визвольний рух.

Вказується, аналіз сучасних міжнародних відносин свідчить про те, що людству ще не вдається позбавитись війн та інших збройних конфліктів, які переважно є збройними конфліктами не міжнародного характеру. Це засвідчують події в колишній Югославії, Руанді, Афганістані, Іраку, Ліберії, на Кавказі, з 2014 року не виключенням стала і Україна, міжнародний збройний конфлікт на території якої з 24 лютого 2022 переріс у повномасштабну війну розв'язану РФ в масштабах яких Європа не знала з часів другої Світової війни.

Відзначається, сучасні міжнародні відносини характеризуються зміною характеру конфлікту, появою ряду нових категорій та ситуацій, збільшенням числа жертв серед цивільного населення, все більшою інтернаціоналізацією збройних конфліктів неміжнародного характеру. У зв'язку з цим питання правосуб'єктності національно-визвольного руху є надзвичайно актуальним, тим більше в умовах триваючої повномасштабної війни розв'язаної Росією проти України.

У статті висвітлюються положення і яким автором надана оцінка, що стосуються передумов визначення правової оцінки, кваліфікації необхідного обсягу правосуб'єктності національно-визвольного руху, адже, передумовою правильної кваліфікації є глибоке вивчення та розуміння особою, що застосовує норми права, засад міжнародного гуманітарного права, міжнародної політики держави, міжнародної судової та слідчої практики; правильне з'ясування та витлумачення змісту міжнародного договору, визначення меж дії обраної норми в часі, просторі та за колом осіб, а також встановлення всіх її ознак; збір і аналіз доказів у справі, повне й усебічне встановлення фактичних ознак збройного конфлікту, при обґрунтованому поєднанні ознак збройного конфлікту, що встановлені міжнародним правом, з ознаками вчиненого діяння.

Важливе місце в роботі займає висвітлення питання теоретичного аналізу визнання в міжнародному праві як окремого інституту та правового явища.

Ключові слова: визнання, міжнародний збройний конфлікт, внутрішньодержавний збройний конфлікт, національно-визвольний рух.

Kolotukha I.O. The institution of recognition and legal personality of national liberation movements during armed conflict.

The task that the author sets before himself is the study of the international legal status and the main features that allow the resistance movement to be considered a subject of international humanitarian law

(IHL), and its participants, respectively, combatants, and vice versa, in which cases are members of an armed formation, which is waging an armed struggle against the government forces, cannot be considered a national liberation movement and will essentially be a terrorist organization or gang formation, or will be considered part of the armed (enemy) forces of the aggressor state, which essentially exercises full and effective control over such armed groups, trying pass them off as a national liberation movement.

It is indicated that the analysis of modern international relations shows that humanity has not yet managed to get rid of wars and other armed conflicts, which are mostly armed conflicts of a non-international nature. This is evidenced by the events in the former Yugoslavia, Rwanda, Afghanistan, Iraq, Liberia, and the Caucasus, and since 2014, Ukraine has not been an exception, the international armed conflict on whose territory has grown from February 24, 2022 into a full-scale war waged by the Russian Federation on the scale of which Europe has not knew since the Second World War.

It is noted that modern international relations are characterized by a change in the nature of the conflict, the emergence of a number of new categories and situations, an increase in the number of victims among the civilian population, and an increasing internationalization of armed conflicts of a non-international nature. In this regard, the issue of the legal personality of the national liberation movement is extremely relevant, especially in the context of the ongoing full-scale war waged by Russia against Ukraine.

The article highlights the provisions and by which author the assessment was made regarding the prerequisites for determining the legal assessment, the qualification of the necessary amount of legal personality of the national liberation movement, because the prerequisite for the correct qualification is a deep study and understanding by the person who applies the norms of law, the principles of international humanitarian law, international policy of the state, international judicial and investigative practice; correct clarification and interpretation of the content of the international agreement, determination of the limits of the selected norm in time, space and by the number of persons, as well as establishing all its features; collection and analysis of evidence in the case, full and comprehensive establishment of the actual signs of an armed conflict, with a justified combination of the signs of an armed conflict, established by international law, with the signs of a committed act.

An important place in the work is covered by the issue of theoretical analysis of recognition in international law as a separate institution and legal phenomenon.

Key words: recognition, international armed conflict, intrastate armed conflict, national liberation movement.

Постановка проблеми. У сучасному світі, де геополітична напруженість і регіональні протистояння стають все більш комплексними, питання правової оцінки, визначення необхідного обсягу правосуб'єктності національно-визвольного руху, набуває особливої актуальності та значущості. Правильна кваліфікація збройного конфлікту є ключовим фактором для визначення застосовного міжнародного права, захисту прав учасників конфлікту та цивільного населення, а також для встановлення відповідальності за можливі порушення міжнародного гуманітарного права. Теоретичні аспекти цього питання формують фундамент для практичного застосування норм міжнародного права у складних і часто неоднозначних ситуаціях сучасних збройних протистоянь.

Вивчення теоретичних аспектів є особливо важливим у контексті еволюції характеру сучасних війн. Поява нових форм збройних протистоянь, таких як гібридні війни, кібервійни та конфлікти з участю недержавних збройних груп, ставить перед міжнародним правом нові виклики. Ці виклики вимагають переосмислення традиційних підходів до визначення обсягу правосуб'єктності національно-визвольного руху та розробки нових теоретичних моделей, які б відповідали реаліям XXI століття. Таким чином, дослідження теоретичних аспектів визначення обсягу прав та обов'язків суб'єкта міжнародного права не лише сприяє більш ефективному застосуванню існуючих норм міжнародного права, але й відкриває шлях для його подальшого розвитку та адаптації до мінливих умов глобальної безпеки.

Саме тому, завданням, яке ставить перед собою автор, при написанні даної статті, полягає у тому, щоб встановити поняття визнання національно-визвольного руху, визначити кваліфікуючі ознаки збройного конфлікту, його різновиди та основні відмінності між типами збройних конфліктів. Та яким чином, різновид збройного конфлікту може впливати на обсяг правосуб'єктності такого руху. Адже, набагато легше вести мову про повну правосуб'єктність національно-визвольного руху під час громадянської війни ніж при повномаштабному міжнародному збройному конфлікті.

По суті ще з 1977 року з прийняттям Додаткового протоколу II до женецьких Конвенцій 1949 року, можемо вести мову про появу поняття національно визвольного руху з ознаками, такими як наявність перш за все організованої збройної групи, яка, перебуваючи під відповідальним командуванням, контролює частину території держави, що дає їй змогу здійснювати безперервні й погоджені воєнні дії та застосовувати цей Протокол.

Однак у подальшому, розвиток цього положення потребував удосконалення, через виникнення маси ситуацій, коли треті держави, які по суті використовували такі групи для здійснення власної політики направленої на розв'язання збройного конфлікту, намагалися видавати найманців та бандформування з терористичними організаціями, за руху опору, які наче б то самостійно ведуть боротьбу за незалежність.

Актуальність обраної проблематики покликана розв'язаною війною РФ проти України та намаганням агресора пояснити триваючу війну з 2014 року внутрішньодержавним конфліктом на території України, щоб таким чином уникнути міжнародно-правової відповідальності за розв'язання міжнародного збройного конфлікту.

Стан опрацювання проблематики. Проблема визнання національно-визвольних рухів активно досліджується як зарубіжними, так і вітчизняними науковцями. Ця тема знаходиться на перетині міжнародного гуманітарного права, міжнародного кримінального права та теорії міжнародних відносин, що зумовлює її міждисциплінарний характер.

У зарубіжній науці значний внесок у розробку теоретичних засад визначення обсягу правосуб'єктності зробили такі вчені, як М. Сассолі, Е. Давід. Їхні праці охоплюють широкий спектр питань: від аналізу критеріїв розмежування міжнародних та неміжнародних збройних конфліктів до проблем застосування міжнародного гуманітарного права в сучасних гібридних конфліктах. Особливу увагу привертають дослідження Міжнародного комітету Червоного Хреста, зокрема роботи юридичного радника МКЧХ Є. Пеїч, які пропонують глибокий аналіз сучасних викликів у сфері кваліфікації збройних конфліктів та визначення правового статусу його учасників, зокрема, і національно визвольних рухів.

Серед вітчизняних науковців, які займаються дослідженням цієї проблематики, варто відзначити праці М.В. Буроменського, М.М. Гнатівського, Т.Р. Короткого, В.М. Репецького. Їхні роботи зосереджені на аналізі теоретичних аспектів кваліфікації збройних конфліктів у контексті сучасних викликів міжнародній безпеці, зокрема з урахуванням досвіду України. Особливу цінність становлять дослідження, присвячені правовій кваліфікації збройного конфлікту на сході України та анексії Криму.

Важливим джерелом для розуміння сучасного стану проблематики є також рішення міжнародних судових органів, зокрема Міжнародного кримінального суду та Міжнародного суду ООН. Ці рішення не лише застосовують, але й інтерпретують та розвивають теоретичні концепції визначення обсягу правосуб'єктності національно-визвольного руху.

Незважаючи на значний обсяг досліджень, ряд аспектів проблематики залишається дискусійним та потребує подальшого вивчення. Зокрема, актуальними залишаються питання визначення статусу недержавних збройних груп у сучасних конфліктах, а також застосування концепції «інтернаціоналізованих» внутрішніх збройних конфліктів. Крім того, розвиток технологій та поява нових форм протистоянь постійно створюють нові виклики для визнання воюючою стороною національно-визвольного руху, що зумовлює необхідність подальших досліджень у цій сфері.

В даній статті автор ставить за мету напрацювати необхідні доповнення до національної доктрини міжнародного права та міжнародного гуманітарного права, які покращать механізм визначення основних ознак за наявності яких національно-визвольний рух буде вважатися суб'єктом міжнародного гуманітарного права та законним учасником збройного конфлікту.

Виклад основного матеріалу. На думку автора, доктринальна позиція викладена в теорії міжнародного публічного права по відношенню до фізичних осіб (мова йде про обмежену правосуб'єктність) є характерною і в питанні обсягу міжнародної правосуб'єктності національно-визвольних рухів. Специфічною в даному випадку є правова ситуація, що виникає в рамках Міжнародного гуманітарного права (МГП).

Інститут визнання держави в міжнародному праві, а відповідно і національно-визвольного руху має прямий зв'язок з концепцією контролю і може бути розглянутий через призму двох теорій: декларативної та конститутивної. Декларативна теорія стверджує, що держава визнається суб'єктом, коли вона відповідає об'єктивним критеріям державності, встановленим, наприклад,

у ст. 1 Конвенції Монтевідео 1933 року. Ці критерії включають наявність постійного населення, визначеної території, ефективного уряду та здатності укласти міжнародні договори [7].

Ці положення були підтверджені Судовою палатою Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії у справі Мілошевича (Milošević case) з приводу формування державності Хорватії у 1991 році. Суд визнав, що ці критерії є загальновизнаними принципами визначення державності [8].

Щодо другого критерію, який стосується визначеної території, важливо, щоб суб'єкт здійснював контроль над певною територією, що є ключовим для розвитку держави. Щодо третього критерію, ефективного уряду, існують два тести: політичний та об'єктивний. Перший тест полягає у визнанні уряду, який прийшов до влади, наприклад, шляхом державного перевороту. Другий тест використовується для визначення, чи здатний уряд ефективно керувати країною, тобто здійснювати ефективний контроль. Професор Кроуфорд Дж. вказує, що рівень контролю зазвичай вимірюється залежно від того, як уряд прийшов до влади. Це особливо важливо у випадку наявності внутрішніх протестів проти нового уряду: у такому випадку потрібен високий рівень контролю. З іншого боку, якщо попередній уряд на території погоджувався з утворенням нового уряду, може бути прийнятний нижчий рівень контролю, за умови дотримання концепції державності.

Судді МТКЮ у справі Мілошевича висловили позицію, що оцінка ефективного контролю над територією не обмежується виключно математичними розрахунками. Вони підкреслили, що цей аспект також відображає, як уряд здійснює свою владу над територією та населенням. В результаті судді дійшли висновку, що станом на 8 жовтня 1991 року у Хорватії існував ефективний уряд. Цей висновок базувався на факті функціонування уряду з наявністю міністерського та іншого персоналу, який представляв країну на офіційних заходах, включаючи міжнародні, а також виконував широкий спектр державних функцій [8].

В основі міжнародної правосуб'єктності націй та народів лежить принцип права націй на самовизначення, закріплений Статутом ООН та Декларацією про принципи міжнародного права 1970 р. У сучасному міжнародному праві поняття “нація” і “народ” розглядаються як тотожні. Слід розуміти, що нація (народ) – це не арифметична сукупність населення якої-небудь території, це історично сформована економічна, політична та духовно-культурна спільнота, що усвідомлює свою єдність. У багатьох випадках нація (народ) характеризується мовною та релігійною єдністю, проте часто такі ознаки можуть бути відсутніми.

У питанні визначення обсягу правосуб'єктності є практика вважати національно-визвольний рух суб'єктом міжнародного права у випадку коли збройна боротьба ведеться в цілях звільнення від колоніального панування, расистського гноблення або іноземної окупації. Таке твердження ґрунтується на тому, що відповідно до п. 4 ст. 1 ДП І, ситуації, згадані в попередньому пункті, включають збройні конфлікти, в яких народи ведуть боротьбу проти колоніального панування, іноземної окупації та расистських режимів для здійснення свого права на самовизначення, закріпленого в Статуті Організації Об'єднаних Націй та в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй

Останнім часом набуває все більшої прихильності теорія, згідно якої основною умовою визнання національно-визвольного руху суб'єктом міжнародного права, або принаймні визнанні законною стороною, що воює є наявність та/або можливість набуття ефективного контролю за населенням на даній території [3, с. 157].

Додатковий протокол І (ст. 96, п. 3), зазначає, що національно-визвольний рух «може взяти зобов'язання застосувати Конвенції і цей Протокол», щодо конфлікту шляхом односторонньої заяви, адресованої депозитарієві [5, с. 39].

Однак, як бути у випадках, коли таку заяву робить збройне формування яке вступає у збройні сутички тривалої інтенсивності, але боротьба якого не відповідає ustalеним ознакам легітимності, а саме, коли збройна боротьба ведеться не в цілях звільнення від колоніального панування, расистського гноблення або іноземної окупації.

Чи буде у такому випадку збройне формування вважатися національно визвольним рухом з відповідними міжнародними гарантіями захисту прав людини передбачені МГП, чи таке формування вважатиметься бандою, або ж терористичною організацією, єдиним наслідком для членів якої буде вирок по кримінальній справі?

Важливим у цьому питанні, як одна з ознак легітимності руху є ситуація з контролем території.

У статті 1 II Додаткового протоколу до Женевських конвенцій 1949 року, закріплено, що «цей Протокол розвиває й доповнює статтю 3, загальну для Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, не змінюючи існуючих умов їх застосування, застосовується до всіх збройних конфліктів, які не підпадають під дію статті 1 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), і відбуваються на території будь-якої Високої Договірної Сторони між її збройними силами або іншими організованими збройними групами, які, перебуваючи під відповідальним командуванням, контролюють частину її території, що дає їм змогу здійснювати безперервні й погоджені воєнні дії та застосовувати цей Протокол» [2].

Однак, найбільш суперечливим аспектом контролю у науці та практиці міжнародного права є відповідальність держави за діяння угруповань, які ведуть бойові дії на території іншої держави. Як підкреслює Сироїд Т.Л., «міжнародно-правова відповідальність є необхідним юридичним засобом забезпечення дотримання норм міжнародного права» [6, с. 55].

У даному випадку йдеться про існування збройного конфлікту неміжнародного характеру на території однієї держави, в рамках якого антиурядові сили перебувають під таким рівнем контролю з боку іншої держави, що з цього випливає можливість присвоїти дії такого угруповання цій державі. У такому випадку стає можливим не лише відповідальність держави за порушення законів та звичаїв ведення війни, але і виникнення збройного конфлікту міжнародного характеру [4, с. 702].

Розглядаючи подібну ситуацію, свого часу при ратифікації ДПП, в частині, що стосується ст. 96 п. 3, Бельгія зробила заяву, в якій вказала, що наслідки вказані в ст 96 п. 3 ДПП, можуть походити тільки від влади, яка принаймні:

А) визнана відповідною регіональною міжурядовою організацією, та

Б) дійсно представляє народ, який бере участь у збройному конфлікті, характеристики якого ясно і чітко відповідають визначенню викладеному в п. 4 ст. 1 ДПП, та тлумаченню здійснення права на самовизначення, сформульованого в момент прийняття протоколу.

Узагальнюючи вказану заяву Бельгії, яка по суті є застереженням до п. 3 ст. 96 ДПП, можемо зробити висновок, що крім визнання збройного формування регіональною міжурядовою організацією, рух опору повинен дійсно представляти народ, який потерпає від колоніального панування, іноземної окупації та расистських режимів, та має на меті здійснення свого права на самовизначення [1, с. 137].

Заява Бельгії в цьому плані є показовою та такою що випередила існуючу практику, оскільки майбутні міжнародні відносини довели, що міжнародна правосуб'єктність рухів опору, перш за все заснована на її міжнародному визнанні, як регіональними міжурядовими організаціями так і в рамках ООН.

Залишається відкритим питанням, як саме потрібно дійсно представляти народ, щоб вважати збройну боротьбу такою, що ведеться в його інтересах.

Висновки. Аналізуючи вищенаведене, за основу можемо взяти такі ознаки, які вказують на достатній обсяг правосуб'єктності національно-визвольного руху, щоб вважати його суб'єктом міжнародного права: 1) наявність збройного формування; 2) боротьба ведеться проти колоніального панування, іноземної окупації та расистських режимів для здійснення свого права на самовизначення; 3) визнання відповідною регіональною організацією; 4) тривалий характер збройного конфлікту; 5) ефективний контроль території; 6) здатність укладати міжнародно-правові договори.

Саме такі ознаки на думку автора, можуть свідчити про повну правосуб'єктність національно-визвольного руху та вважати його повноцінним суб'єктом міжнародного права та законною воюючою стороною із всіма впливаючими наслідками.

В інших випадках, вважаємо, що збройне формування яке веде бойові дії з урядовими військами в середині однієї держави не може мати достатній обсяг міжнародної правосуб'єктності, і не буде відповідати легітимним критеріям необхідним для визнання національно визвольного руху суб'єктом міжнародного гуманітарного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Давид Е. Принципи права збройних конфліктів: курс лекцій відкритого Брюссельського університету / Ерік Давид; пер. с фр.: МКЧК, 2000. 718 с.

2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200/conv.
3. Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейкерстом / Пер. з англ. Харків: Консум, 2000. – 592.
4. Новашок Д.О. Контроль у міжнародному праві: поняття та зміст. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. С. 700–703.
5. Репецький В.М. Міжнародне гуманітарне право: підручник. К.: Знання, 2007. 467 с.
6. Сироїд Т.Л. Міжнародне публічне право: навчальний посібник. Харків: ТОВ «Прометей-Прес», 2005. С. 55.
7. Convention on Rights and Duties of States adopted by the Seventh International Conference of American States. UNTC. 1933. URL: <https://treaties.un.org/pages/showdetails.aspx?objid=0800000280166aef>.
8. Decision on Motion for Judgement of Acquittal in the Milošević Case. ICTY. 2004. URL: <https://www.icty.org/en/press/decision-motion-judgement-acquittal-milosevic-ca>.